

Tohum Sorun

Sorumluluk ve Eğitimi

Prof. Dr. Rüştü YEŞİL

Prof. Dr. Rüştü YEŞİL

**"TOHUM SORUN"
SORUMLULUK VE EĞİTİMİ**

ISBN 978-625-7676-16-8
DOI 10.14527/9786257676168

Kitap içeriğinin tüm sorumluluğu yazarına aittir.

© 2021, PEGEM AKADEMİ

Bu kitabın basım, yayım ve satış hakları Pegem Akademi Yay. Eğt. Dan. Hizm. Tic. A.Ş.'ye aittir. Anılan kuruluşun izni alınmadan kitabın tümü ya da bölümleri, kapak tasarımı; mekanik, elektronik, fotokopi, manyetik kayıt ya da başka yöntemlerle çoğaltılamaz, basılamaz ve dağıtılamaz. Bu kitap, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı bandrolü ile satılmaktadır. Okuyucularımızın bandrolü olmayan kitaplar hakkında yayınevimize bilgi vermesini ve bandrolsüz yayınları satın almamasını diliyoruz.

Pegem Akademi Yayıncılık, 1998 yılından bugüne uluslararası düzeyde düzenli faaliyet yürüten **uluslararası akademik bir yayınevi**dir. Yayımladığı kitaplar; Yükseköğretim Kurulunca tanınan yükseköğretim kurumlarının kataloglarında yer almaktadır. Dünyadaki en büyük çevrimiçi kamu erişim kataloğu olan **WorldCat** ve ayrıca Türkiye'de kurulan **Turcademy.com** tarafından yayınları taranmaktadır, indekslenmektedir. Aynı alanda farklı yazarlara ait 1000'in üzerinde yayını bulunmaktadır. Pegem Akademi Yayınları ile ilgili detaylı bilgilere <http://pegem.net> adresinden ulaşılabilir.

I. Baskı: Ocak 2021, Ankara

Yayın-Proje: Şehriban Türüldür
Dizgi-Grafik Tasarım: Müge Çetin
Kapak Tasarımı: Pegem Akademi

Baskı: Sonçağ Yayıncılık Matbaacılık Reklam San Tic. Ltd. Şti.
İstanbul Cad. İstanbul Çarşısı 48/48 İskitler - Ankara
Tel: (0312) 341 36 67

Yayıncı Sertifika No: 36306
Matbaa Sertifika No: 47865

İletişim

Karanfil 2 Sokak No: 45 Kızılay/ANKARA
Yayınevi: 0312 430 67 50 - 430 67 51
Dağıtım: 0312 434 54 24 - 434 54 08
Hazırlık Kursları: 0312 419 05 60
İnternet: www.pegem.net
E-ileti: pegem@pegem.net
WhatsApp Hattı: 0538 594 92 40

YAZAR HAKKINDA

1970 yılında Kırşehir’de doğdu. Akademik yaşamına 1994 yılında Yüzüncü Yıl Üniversitesi’nde Araştırma Görevlisi olarak başladı. 1996 yılında Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde yüksek lisans eğitimini, 2001 yılında Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eğitim Programları ve Öğretim Bilim Dalında ise doktora eğitimini tamamladı. 2002-2006 yılları arasında Gazi Üniversitesi, 2006-2012 yılları arasında ise Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Bölümünde Yrd. Doç. Dr. olarak görev yaptı. 2012 yılında Eğitim Programları ve Öğretim Bilim Dalında Doçentlik unvanını, 2017 yılında ise Profesörlük unvanını aldı. 2017-2020 yılları arasında Kırgız-Türk Manas Üniversitesi (KTMÜ) Eğitim Bilimleri Bölümünde Profesör ünvanı ile öğretim üyesi olarak görev yaptı. Hâlen Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Temel Eğitim Bölümü Sınıf Eğitimi Programında öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır. Evli ve üç çocuk babasıdır.

ORCID No: 0000-0002-8839-0431

ÖN SÖZ

Yaşamın önemli boyutlarından biri olarak kabul edilen değerler, günümüz dünyanın en sorunlu alanlarından biri olarak kabul edilmektedir. Yaşanan sorunların nedenleri incelendiğinde çoğu zaman ve belirgin şekilde sorumluluk olgusu ile karşılaşmaktadır. Yaşamın farklı alanlarında gözlenen sorunların önemli kısmı birey ya da kurum ve kuruluşların sorumluluklarının belirlenmesindeki yanlışlardan veya yerine getirilmesindeki eksiklerden kaynaklanmaktadır. Bu nedenle sorumluluk olgusunun, diğer sorun ve sorun alanlarını da bünyesinde barındıran bir “tohum sorun” özelliği taşıdığı söylenebilir.

Sorumluluk bilinç ve duyarlılığının bireylere kazandırılması başlı başına bir eğitim sorunudur. Zira insanlığın sorunlarla mücadele etme konusunda ürettiği en stratejik ve etkili çözüm yolu, eğitimidir. Bu çerçevede sorumluluk eğitimi, sorunların asgari düzeyde olduğu huzurlu bir toplum ve yaşam inşa etmenin en stratejik yolu olarak değerlendirilebilir. Buna göre “tohum sorun” özelliği taşıyan sorumluluk sorunu ile ilişkili sorunların çözüme kavuşturulmasında sorumluluk eğitimi de “tohum çözüm” olarak nitelenebilir.

Eğitim yoluyla sorumlu birey ve toplumun inşa edilmesiyle birlikte bireysel, toplumsal, siyasal ve ekonomik alanlarda yaşanan sorunların, henüz ortaya çıkmadan çözüme kavuşabileceği ya da en azından olumsuz etkilerinin aşağı çekilebileceği söylenebilir. Bu süreçte anahtar rolün eğitimciler ve eğitim sorumluluğunu üstlenen kurum ve kuruluşlara düştüğü belirtilmelidir.

Elinizdeki kitap, başta anne-baba ve öğretmenler olmak üzere tüm eğitimci kesimler ile aile ve okul başta olmak üzere tüm eğitim kurum ve kuruluşlarının sorumluluk eğitimi süreçlerindeki rollerini yerine getirmeleri konusunda tespitlerde bulunmak; bu yönde çalışmalar yürüten kişi, kurum ve kuruluşların çalışmaları için bilimsel bir zemin oluşmasına katkı sunmak amacıyla hazırlanmıştır. Çalışma dört temel bölüm halinde kaleme alınmıştır.

Eserin birinci bölümünde sorumluluk olgusu ele alınarak kuramsal bir temel oluşturulmaya çalışılmıştır. İkinci bölümde sorumluluk ve eğitim olguları arasındaki ilişki ele alınmıştır. Üçüncü bölümde sorumluluk eğitimi süreci konu edilmiş; bileşenlerin rolleri ile ilgili tespitler yapılmaya çalışılmıştır. Çalışmanın dördüncü ve son bölümünde ise eğitimci ve araştırmacı kişi ve kurumlara yönelik önerilerde bulunulmuştur.

Eserin hazırlanması sürecinde özellikle; bazı kaynaklara ulaşmada ve biçimsel düzenlemede katkı sunan Öğr. Gör. Enver Şahan ile yazım ve imla incelemesi yapan Öğr.Gör. Mustafa Aslenderen'e ve Arş. Gör. Rabia Nur Yeşil'e teşekkürlerimi sunuyorum. Bu eserin, ülkemizde ve dünyada “tohum sorun” niteliği taşıyan sorumluluk ve eğitimi ile ilgili yaşanan sorunlara çözüm üretme konusunda eğitim ve bilim camiasına katkı sunmasını ümit ediyorum.

SUNUŞ

Birçok imkân ve fırsatın küreselleştiği 21. yüzyıl dünyasında sorunların kapsamı ve etkileri de küresel özellik kazanmıştır. Sorunların bir kısmı sonuç görünümünde iken diğer bir kısmında neden olma gücü daha belirgindir. Göç, savaş, terör, açlık, çevre kirliliği, doğal afetler gibi sorunlar daha çok sonuç niteliği taşıyan sorunlardır. Bunların farklı sorunlara yol açması durumunda ise neden olma özellikleri öne çıkar. İnsan, bu sorunlardan zarar görmesi nedeniyle bir taraftan etkilenen; diğer taraftan ise sorumluluklarını yerine getirmeyerek sorunlara yol açtığından dolayı “sebebe” konumunda bulunur.

İnsanın zarar gördüğü bu sorunların, aynı zamanda müsebbibi de olması ne anlama gelmektedir? Niçin insan zarar göreceği sorunun aynı zamanda ortaya çıkmasını sağlar? Akıl ve iradesi insanı çözümün parçası olmaya zorlaması gerekirken niçin sorunun bir parçası, hatta temel nedeni haline gelmesini beraberinde getirir? Thomas Hobbes’un belirttiğinin de ötesinde gerçekten de insan hem diğer insanların hem de kendinin kurdu mudur? Bu ve benzeri sorular gerçekte sorunların temel nedenlerinden biri olan insanın, sadece bir aracı değişken olduğu düşüncesini aklı getirmektedir. Başka bir ifade ile insanın da ötesinde, nedenlerin de nedeni olan bir “tohum nedeni” olmalıdır.

Tohum nedenler ortaya konulup bertaraf edilmeden, insanın, sorunların önemli bir kısmının temel nedeni olmaya devam edeceği belirtilmelidir. Bilinen benzetme ile “bataklığı kurutmadan sivrisinekleri öldürmek” sorunu ortadan kaldırmaz, sadece öteler. O halde sorunlarla mücadele etme ve çözüm üretme sürecini, tohum sorunları belirleyip onlar üzerine odaklanarak başlatmak ve kararlılıkla sürdürmek gerekmektedir.

Yaşanan çok yönlü ve kapsamlı sorunların ortaya çıkmasında belirleyici rol oynayan ve “tohum nedeni” niteliğini hak eden durumların başında “sorumluluk olgusu” gelmektedir. Yaşamın farklı alanlarında insan kaynaklı yaşanan küçük ya da büyük sorunlar irdelendiğinde, hemen hemen tamamına yakınının insanların sorumluluklarına uygun davranmamasından kaynaklandığı dikkati çekmektedir. İnsanların sorumluluk bilinç ve duyarlılığı çerçevesinde hareket etmeleri durumunda ise bu sorunların tamamına yakını ortaya çıkmadan bertaraf edilebilir, olumsuz etkileri en azından asgari düzeye çekilebilir.

Sorumluluk, doğumla birlikte gelmeyip yaşam sürecinde kazanılan insana özgü bir özelliktir. Bilgi, duygu ve beceri zeminine oturan sorumluluk özelliği, bireylere ancak doğru bir eğitim yoluyla kazandırılabilir. “Sorumluluk eğitimi” adı verilen bu süreç; zaman, mekân ve birey farkı gözetmeksizin tüm yaşamı kapsar. Sorumlu bireylerden oluşan huzurlu ve düzenli bir toplum ve yaşam inşa etmek, sorumluluk eğitiminin en genel amacıdır.

Birey, toplum ve tüm insanlığın huzur ve mutluluğu üzerinde bu denli etkili olan sorumluluk eğitimi konusunda tüm dünyada önemli çalışmalar yapılmaktadır. Buna karşılık sorumluluk eğitimi konusunda istenilen başarının sağlanabildi-

ğini söylemek mümkün görünmemektedir. Zira yaşamın farklı alanlarında yoğun olarak sorunların yaşanmaya devam etmesi ve bunun önemli ölçüde bireylerin ve kurumların sorumluluklarını yerine getirmemesinden kaynaklanıyor olması, bu tespiti doğrular niteliktedir.

Bu durum, başta eğitimciler olmak üzere toplumun her kesiminin üzerinde tekrar tekrar düşünerek ve geliştirerek sorumluluk eğitimi süreçlerini daha nitelikli hale getirme konusunda çözümler üretmelerini, kararlar almalarını ve uygulamalarını gerektirmektedir. Hiçbir kişi ya da kurum bu iyileştirme çalışmalarının dışında kalmaz, kalmamalıdır.

Siyaset ve hukuk gibi kurumların yanında ve ötesinde aile, okul, toplum, medya ve akran grupları; ebeveyn, öğretmen, kanaat önderi, arkadaşlar ve tüm yetişkinler gibi eğitim ve eğiticilik vasfı önde olan kişi ve kurumların tamamı bu kapsamdadır. Bunların her biri, farklı ortamlarda da olsa sorumluluk eğitimi süreçlerinin önemli bileşenlerini oluşturmaktadır. Bu nedenle tohum sorun olarak nitelenen sorumluluk bilinç, duyarlık ve becerilerinin birey ve topluma kazandırılmasına bu bileşenlerin elbirliği ile müdahale etmesi gerekmektedir.

Bu kapsamda öncelikle;

- Milli ve evrensel bir değer olarak sorumluluk olgusunun çerçevesinin doğru çizilmesi,
- Sorumlulukla ilgili bilgi, duygu ve becerilerin bireye bütünlük içerisinde kazandırılması,
- Bu özellikler listesinin bireysel, toplumsal ve kurumsal düzeyde yaşanan bir kültür haline gelmesi için eğitim süreçlerinin planlanması,
- Planlanan eğitim süreçlerinin uygulanması,
- Bilimsel araştırmalara dayalı olarak değerlendirilmesi ve sürekli geliştirmeye odaklanması,
- Tüm bu iş ve işlemlerde tüm tarafların işbirliği yapması ve koordine olması

önem arz etmektedir.

Bu eser, ifade edilen bu sürece katkı sunmak amacıyla kaleme alınmıştır. Birey ve topluma doğru bir sorumluluk kültürü hakim olmadan huzura kavuşulamayacağı; her geçen gün yeni ve daha kapsamlı sorunlarla karşılaşmak zorunda kalınacağı düşünülmektedir.

Alanyazına ve günümüz sorumluluk eğitimi sorunlarının aşılmasına katkı sunması temennisiyle...

Prof. Dr. Rüştü YEŞİL
ORCID No: 0000-0002-8839-0431
10.11.2020

İÇİNDEKİLER

Yazar Hakkında.....	iii
Ön Söz.....	iv
Sunuş.....	v

1. Bölüm SORUMLULUK

Giriş.....	2
Sorumluluk ile İlişkili Bazı Kavramlar	3
Sorumluluk Olgusunun Kaynağı.....	8
Sorumluluk Olgusunun Temelleri	10
Psikolojik Temel	11
Felsefi Temel	15
Toplumsal Temel	18
Kültürel Temel	20
Dini Temel.....	21
Hukuki Temel	24
Sorumluluk Nedir?.....	26
Sorumluluk Olgusunun Boyutları.....	29
Bilişsel Özellik Olarak Sorumluluk.....	29
Duyuşsal/Duygusal Bir Özellik Olarak Sorumluluk	33
Eylem/Davranış Özelliği Olarak Sorumluluk	34
Bir Değer Olarak Sorumluluk	37
İnsan ve Sorumluluk.....	39
İnsan ve Sorumluluk İlişkisi	40
İnsan Olma Sorumluluğu.....	41
Sorumlu İnsan ve Özellikleri	43
Sorumsuz İnsanın Özellikleri.....	45
Sorumluluk Türleri.....	46
Öze Dönük (Kişisel) Sorumluluk.....	48
Toplumsal Sorumluluk	51
Vatandaşlık Sorumluluğu.....	53
Doğaya Karşı (Çevresel) Sorumluluk.....	54
Dini Sorumluluk (Kulluk).....	55

2. Bölüm

SORUMLULUK EĞİTİMİ

Sorumluluk ve Eğitim	58
Sorumluluk ve Eğitim İlişkisi	59
Eğitim Sorumluluğu	59
Sorumluluk Eğitimi	61
Bir Kavram Olarak Sorumluluk Eğitimi	61
Eğitim Bilimleri Açısından Sorumluluk Eğitimi	63
Eğitim Olgusu Olarak Sorumluluk: Sorumluluk Eğitimi	65
Eğitim Alanlarının Ortak Teması: Sorumluluk Eğitimi.....	65
Değer Eğitimi Kapsamında Sorumluluk Eğitimi.....	66
Demokrasi ve İnsan Hakları Eğitimi Kapsamında Sorumluluk Eğitimi	68
Toplumsallaşma Eğitimi Kapsamında Sorumluluk Eğitimi.....	70
Disiplin Eğitimi Kapsamında Sorumluluk Eğitimi	71
Yaşanan Sorunlar Perspektifinde Sorumluluk Eğitimi.....	74
Sorumluluk Eğitiminin Gerekliği	75
Hukuki Gereklik	76
Mantıksal Gereklik	78
Dünyada ve Türkiye’de Sorumluluk Eğitimi	80
Dünyada Sorumluluk Eğitimi	82
Türkiye’de Sorumluluk Eğitimi Çalışmaları.....	84
Örgün Eğitim Kurumlarında Sorumluluk Eğitimi.....	101
Sorumluluk Eğitiminden Sorumlu Kurumlar	104
Aile.....	105
Toplum.....	108
Sivil Toplum Kuruluşları	110
Arkadaş Grupları.....	112
Öğretim Kurumları.....	113
Sorumluluk Eğitiminden Sorumlu Kişiler	115
Sorumluluk Eğitimcisi Olarak Ebeveyn.....	116
Sorumluluk Eğitimcisi Olarak Öğretmen.....	118
Sorumluluk Eğitimcisi Olarak Arkadaşlar.....	120
Sorumluluk Eğitimcisi Olarak Yetişkinler	121
İnanç ve Kanaat Önderleri.....	122
Sorumluluk Eğitiminde İşbirliği.....	123

3. Bölüm**SÜREÇ OLARAK SORUMLULUK EĞİTİMİ**

Kavram Olarak Eğitim Süreci	128
Eğitim Sürecinin Bileşenleri.....	128
Sorumluluk Eğitimi Süreci.....	129
Sorumluluk Eğitiminin Amacı	130
Sorumluluk Eğitiminin Kapsamı	131
Sorumluluk Eğitimi Yaklaşımları.....	132
Sorumluluk Eğitimi İlkeleri	140
Sorumluluk Eğitiminde Yeni Model Arayışları.....	150
Sorumluluk Eğitimi Modelleri	151
Sorumluluk Eğitiminde Yöntem	160
Sorumluluk Eğitiminde Ortam	162
Sorumluluk Eğitiminde Ölçme ve Değerlendirme.....	165

4. Bölüm**SORUMLULUK EĞİTİMİ SORUNLARI VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ**

Sorumluluk Eğitiminde Yaşanan Sorunlar	170
Sorumluluk Olgusu ile İlgili Sorunlar	172
Sorumluluk Eğitimi Süreci ile İlgili Sorunlar.....	174
Sorumluluk Eğitimi Önerileri	179
Sorumluluk Eğitimi Konusunda Genel Öneriler	180
Eğitimcilere Öneriler	182
Araştırmacılara Öneriler	184
Sorumluluk Eğitimi Üzerine Araştırma Konuları.....	186
Kaynakça.....	189

BİRİNCİ BÖLÜM

SORUMLULUK

Bu bölümde sorumluluk olgusu farklı yönleri ile tanıtılmış; kitabın ilerleyen bölümleri için kuramsal zemin oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu çerçevede sorumluluk olgusunun temelleri, tanımı, türleri ve insan-yaşam-sorumluluk ilişkisi ele alınmıştır.

1.1. Giriş

Karmaşık ilişkiler ağını barındıran yaşam, sürekli işleyen bütüncül bir sistemi kapsar. Bünyesinde birçok alt sistemi ve sistemler arasındaki ilişkileri içeren yaşamın devam ediyor olması; onun birtakım kaideler içerisinde yürüdüğünü göstermektedir. Ortak amaçları gerçekleştirmek üzere bileşenlerinin bir araya gelmiş olması sisteme güç ve enerji katarken ters ilişki, çelişki ve yönelişlerin olması ise zafiyeti ve sorunları beraberinde getirir.

Varlık âlemini biçimlendiren bu kaideler, sistemin tüm elemanlarına yüklenmiş olan görev ve sorumlulukları kapsar. Her bir bileşenin görev ve sorumluluklarını yerine getirmesi, sistemin işleminin ve varlığını sürdürmesinin en önemli ön koşuludur. Varlık âlemindeki düzen, intizam ve ahenk; bileşenlerin kendi üzerlerine düşen görev ve sorumlulukları yerine getirmesi ile sağlanabilir. Görev ve sorumlulukların yerine getirilmemesi ise önce kaos ve karmaşayı, sonra sistemin tıkanmasını ve akabinde iflasını beraberinde getirir.

Sistem açısından “insan”, diğer bileşenlerden farklıdır ve daha önemlidir. İnsana bu ayrıcalık ve önemi kazandıran temel etken, onun akıl, bilinç ve irade sahibi varlık olmasıdır. Zira insan bu vasıfları nedeniyle sistemin kurucusu, işleticisi ve değerlendircisi rolünü üstlenmiştir. Kurma, işletme ve değerlendirme aşamalarında sergilediği tutum ve davranışları ile insan, sistemi kuran ve geliştiren olabilirdiği gibi kurulu bir sistemi durduran ya da iflas ettiren varlık da olabilir.

İnsan, sistemin işlemesi için gerekli olan bilgiye sahip olan varlık olmanın ötesinde, sisteme ve bileşenlerine ilişkin bilgi ve değer üretebilmekte; yön ve hedef tayin edebilmekte; sistemin kurulmasına, işlemesine ve geleceğine ilişkin kararlar alıp uygulayabilmektedir. Bu yetenek ve imkânları insana bir taraftan önemli bir güç kazandırırken diğer taraftan da sistemin işlemesi ve işletilmesi konusunda diğer varlıklarda olmayan bir takım görev ve sorumlulukları yüklemektedir.

Sistemin varlığını sürdürmesi ve amaçlarını yerine getirmesi, bileşenlere ilişkin görev ve sorumluluk tanımlamalarının doğru yapılmasına ve her bileşenin bunları yerinde ve zamanında yerine getirebilmesi ile yakından ilişkilidir. Bu nedenledir ki insanlık tarihi boyunca birçok filozof, bilim insanı, yazar ve düşünür, görev ve sorumluluk kavramlarının kapsamı, oluşumu, gelişimi, yaşam üzerindeki etkileri üzerinde sayısız çalışma yapmış, kuram, yaklaşım ya da modeller ortaya koymuşlardır. Bu insanlar çoğunlukla, insanlığın mücadele içinde olduğu sorunların temel nedeni olarak “sorumluluk” olgusuna özel olarak vurgu yapmaktadırlar.

Yao (2019) sorumluluğu, çağın ruhu olarak nitelemektedir. Ona göre sorumluluk almak, toplumsallaşma ile sonuçlanan manevi bir bakış açısını ifade etmek-

tedir. Sorumluluk, Davis ve Murrell'e (1994) göre gelişim süreçlerinin, Hughes'a (2001) göre ise yaşam boyu öğrenme politikalarının anahtar kavramı niteliği taşımaktadır. Patah, Ihsan ve Ma'mun (2020) ise sorumluluğun hayata hazırlanmanın en önemli parçalarından birini oluşturduğunu vurgulamaktadırlar. Onlara göre sorumluluk, eğitim yoluyla kişilik özelliği haline gelmesi ile birlikte yaşam kalitesini beraberinde getirecek bir olguyu ifade etmektedir.

Sorumluluk kavramının doğru tanımlanmayışı, çerçevesinin yanlış ya da eksik çizilmesi, sorumluk bilinç ve duyarlılığının bireylere yeterince kazandırılmayışı gibi etkenler, insanlarda gözlenen "sorumluluk davranışlar" ya da "sorumluluk karmaşası" ile sonuçlanır. Bu da yaşamın farklı alanlarında yaşanan sorunların temel nedeni olarak değerlendirilebilir. Bu nedenle ilk olarak sorumluluk kavramına ilişkin doğru bir düşünsel zemin ortaya koyabilmek; çerçevesini ve kapsamını doğru betimlemek önem arz etmektedir.

Bu doğrultuda aşağıda, öncelikle sorumluluk kavramı ile yakın ilişki içerisinde olan kavramlar ile sorumluluk kavramının örtüştüğü ya da ayrıştığı yönlerin tespit edilmesine çalışılmış; sorumluluk olgusunun temelleri ve kaynağı irdelenmiş; ardından da bu açıklamalar ve alanyazındaki tanımlamalar eşliğinde tespitlerde bulunulmaya çalışılmıştır.

1.2. Sorumluluk ile İlişkili Bazı Kavramlar

Sorumluluk kavramına ilişkin doğru bir zemin ve kapsamın oluşabilmesi hiç şüphesiz, yakın ilişki içinde olduğu diğer kavramlarla ilişkilerinin doğru belirlenmesini gerektirir. Sorumluluk üzerinde yapılan bilimsel ve düşünsel çalışmalara ilişkin alanyazın incelendiğinde (Durali, 2011; Lintner, 2006; Özen, 2014; Hughes, 2001) sorumluluk olgusunun tanımlanması, açıklanması ya da kapsam ve niteliğinin belirlenmesinde yakın ilişki içerisinde olduğu bazı kavram ve durumların öne çıktığı dikkati çeker. Görev/ödev, tercih/seçim, irade, hak, özgürlük, yetki/otorite, denetim, disiplin, ceza-ödül gibi kavramlar örnek olarak verilebilir.

Görev/Ödev ve Sorumluluk

Alanyazında sorumluluk kavramı ile en çok birlikte kullanılan kavramların başında "görev ve ödev" kavramları gelmektedir (Kıncal, 2015; Bursa, 2019; Durali, 2011; Aydın, 2019). Özellikle yasal metinler incelendiğinde ödev/görev ve sorumlulukların genellikle aynı başlık altında kullanıldığı gözlenmektedir (MEB, 2020; Kıncal, 2015). Bu durum, sorumluluk ile görev ve ödev kavramlarının birbiri ile aynı olmadığını; ancak birbirini çağrıştıracak kadar yakın bir kapsama sahip olduğu şeklinde yorumlanabilir.

Türk Dil Kurumu (TDK) Sözlüğü'nde (2020) *görev* kavramı “bir nesne veya bir kimsenin yaptığı iş, işlev, vazife”; *ödev* kavramı “yapılması, yerine getirilmesi, insanlık duygusu, töre ve yasa bakımından gerekli olan iş veya davranış, vazife, vecibe” olarak tanımlanırken *sorumluluk* kavramı “kişinin kendi davranışlarını veya kendi yetki alanına giren herhangi bir olayın sonuçlarını üstlenmesi, sorum, mesuliyet” olarak anımlandırılmıştır. Bu genel tanımlamalar dikkate alındığında şunlar söylenebilir:

- Ödev ve görev insan ya da başka bir varlık/nesne için olabilirken sorumluluk yalnızca insan için geçerli bir kapsama sahiptir.
- Ödev ve görev başka bir güç/otorite tarafından yüklenirken sorumluluk bireyin kendi tercihlerinin doğal bir sonucu olarak bireyin kendisi tarafından üstlenilmesi özelliği baskındır.
- Ödev ve görev özellikle yasal metinlerde net tanımlamalarla sınırları belirlenip çerçevesi çizilirken sorumlulukların çerçevesi tam olarak belirlenemez.
- Görev ve ödevler yerine getirilme yönüyle ölçülebilirken sorumluluk için böyle bir ölçümün yapılması oldukça zordur.
- Görev ve ödevler daha çok dış kaynaklar, sorumluluklar ise bireyin kendi öz kaynağından beslenir.
- Ödev ve görevler karakterin bir parçası olarak nitelenemezken sorumluluk karakterin önemli bir parçasını oluşturur.
- Ödev ve görevler dış yaptırımlarla denetim altında tutulurken sorumluluk benimseme üzerine temellenir, içsel araçlarla denetlenir.

Bunların yanı sıra ödev ve görevlerin, sorumluluk ile örtüşen ve örtüşmeyen kısımlarının olduğu belirtilmelidir. Bu nedenle bilimsel ya da yasal metinlerde, ödev/görev ve sorumluluk kavramlarının genel olarak birbirini tamamlayacak şekilde birlikte kullanıldığı; diğer taraftan da sorumluluğun görev ve ödevleri de içeren daha kapsamlı bir kavram olduğu söylenebilir.

Tercih/Seçme-İrade ve Sorumluluk

Tarih boyunca sorumluluk konusunda sarf edilen düşüncelerin önemli bir kısmı, onun kaynağı ya da hangi durumlarda sorumlu olunacağı ile ilgilidir (Yaşartürk, 2019; Aydın, 2019; Waller, 2019; Zhu ve Gu, 2019). Bu konuda yapılan açıklamalar incelendiğinde sorumlu tutulabilmesi için bireyin tutum ve davranışları ile ilgili alternatiflerin olmasının ve özgür iradesi ile tercihte bulunabilmesinin temel ön koşul olarak nitelendiği dikkati çekmektedir (Berberoğlu, 2017; Şahan, 2011; Waller, 2019).

Sorumluluktan söz edebilmenin ön koşullarından biri olan “tercih”, bireyin karar, tutum ve davranışları ile ilgili alternatiflerinin bulunmasını ifade etmektedir. Benzer bir durum, irade için de söz konusudur. Verdiği karar ya da sergilediği tutum ve davranışta bireyin zorunluluk/cebir durumunda kalması, yine sorumluluğu ortadan kaldırmaktadır (Özdemir, 2019; Duralı, 2011). Başka bir ifade ile seçeneklerin olmadığı ya da iradeye bağlı olmaksızın zorunlu tercihlerinden dolayı bireyin sorumlu tutulması doğru değildir.

Kısaca bireylerin verdikleri karar ya da sergiledikleri tutum ve davranışlardan sorumlu olmaları için farklı seçenekler arasından kendi iradesi ile tercihte bulunması bir ön koşul iken, sorumlu olma bu durumun bir sonucudur. Bireylerin hangi karar, tutum ve davranışlarından dolayı sorumlu tutulabileceği ile ilgili tespitler açısından bu ön koşulun sağlanmış olması, önemli bir ölçüt niteliği taşımaktadır.

Yetki/Hak-Özgürlük ve Sorumluluk

Günümüzde olduğu gibi özellikle son üç asırda dünya kamuoyunu ve ülkeleri en fazla meşgul eden kavramların başında hak ve özgürlük kavramlarının geldiği söylenebilir. Siyasal, toplumsal, kültürel ve ekonomik yaşamın biçilenmesinde dünyanın her yerinde bu kavramlar gündemi ve gelecek planlamalarını belirgin şekilde etkilemektedir.

Hak kavramı TDK Sözlüğünde (2020) “adalet, pay, hukukun gerektirdiği veya birine ayırdığı şey, verilmiş emekten doğan manevi yetki” olarak tanımlanırken yakın anlamlı olarak nitelenebilecek “yetki” kavramı da “bir görevi, bir işi yasaların verdiği imkânlarla göre, belli şartlarla yürütmeyi sağlayan hak” olarak tanımlanmaktadır. Özgürlük ise “her türlü dış etkiden bağımsız olarak insanın kendi iradesine, kendi düşüncesine dayanarak karar vermesi durumu” şeklinde tanımlanmıştır. Başka bir ifade ile yetki/hak ve özgürlük, insan olmanın gereği olarak sahip olunan birtakım yetkileri ve serbestiyeti kapsamaktadır. Buna ek olarak yetki, hak ve özgürlüklerin genel olarak yasalarla da teminat altına alındığı belirtilmelidir.

Özellikle Batı ülkelerinin Orta Çağ’daki baskıya dayalı kendi karanlık dünyalarından çıkabilmek için gerçekleştirdikleri rönesans ve reform hareketlerinde kurtuluş reçetesi olarak hak ve özgürlüklerin altı özenle çizilmiştir. Daha sonraları ise bu kavramlar doğrultusunda gelişen olaylar tüm dünyaya dalga dalga yayılmış ve etkisini yaşamın her alanında göstermeye başlamıştır. Buna rağmen geçen üç asırlık dönem boyunca hak ve özgürlükler sorunu çözülemediği; ek olarak birçok farklı sorunun yaşanmasına da yol açtığı söylenebilir.

Hak ve özgürlük gibi gayet insanî olan iki değer yine insanlık âleminde yeni sorunlara yol açması, ifrata kaçan anlam ve önem atfedilmesi ile açıklanabilir. Baş-